

**Қазақстан Республикасының білім және ғылым
министрлігі
Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік
университеті**

Қазақстанның жаңа және қазіргі заман тарихы

6 тақырып. ХҮІІІ ғ. аяғы мен ХІХ ғ. басындағы отаршылдыққа қарсы күрес .

Мамандығы: 5В020300-Тарих

Авторлары:

Жакин М.С., т.ғ.к., археология, этнология және Отан тарихы
кафедрасының доценті

Бөдеев Қ.Т., археология, этнология және Отан тарихы кафедрасының
аға оқытушысы

Сабақ түрі: дәріс

Қарағанды 2015

Е.Пугачев бастаған шаруалар соғысы

- Е.Пугачев соғысына башқұрт, татар, қазақтар қатысты. Е.Пугачев соғысына қазақтардың қатысуының себебі – жер мәселесі, қазақтардың дәстүрлі мал жаятын өңірін мейлінше тарылтуы (аграрлық мәселе). 1742 жылы қазан айында Жайық өзені бойына мал жаюға тыйым салған үкімді жоюды талап еткен – Нұралы хан. 1756 жылы Елизавета патша башқұрт көтерілісін басуға көмектескені үшін Жайық бойына мал жаюға уақытша рұқсат беріп, артынша қайта тыйым салады. 1771 жылы 30 мыңдай қалмақ Жоңғарияға қарай көшіп кетуі, жер мәселесін аздап болса да шешті. («Шаңды жорық»)

- Е.Пугачев соғысы Қазақстанда Орта жүз әсіресе Кіші жүзді қамтыды. Кіші және Орта жүз қазақтарының көтеріліске қатысуы 3 кезеңнен өтеді. Кіші жүздің ірі ақсүйектері – Ералы, Досалы, Айшуақ сұлтандар соғысты қолдады. Е.Пугачевке 1773 жылдың қараша айының 17-нен 18-не қараған түні Усixa өзені бойында жолығып, Кіші жүз қазақтары арасында үндеу таратқан – Зәбір молда. Кіші жүзден көтеріліске қатысқан сұлтандар – Досалы, Сейдалы. Кіші жүз қазақтары Жайық бекінісін қоршаудағы, Кулагин бекінісін алудағы ұрыстарға қатысты. Орынборды қоршаудағы қазақтардың саны – 2000 (200).

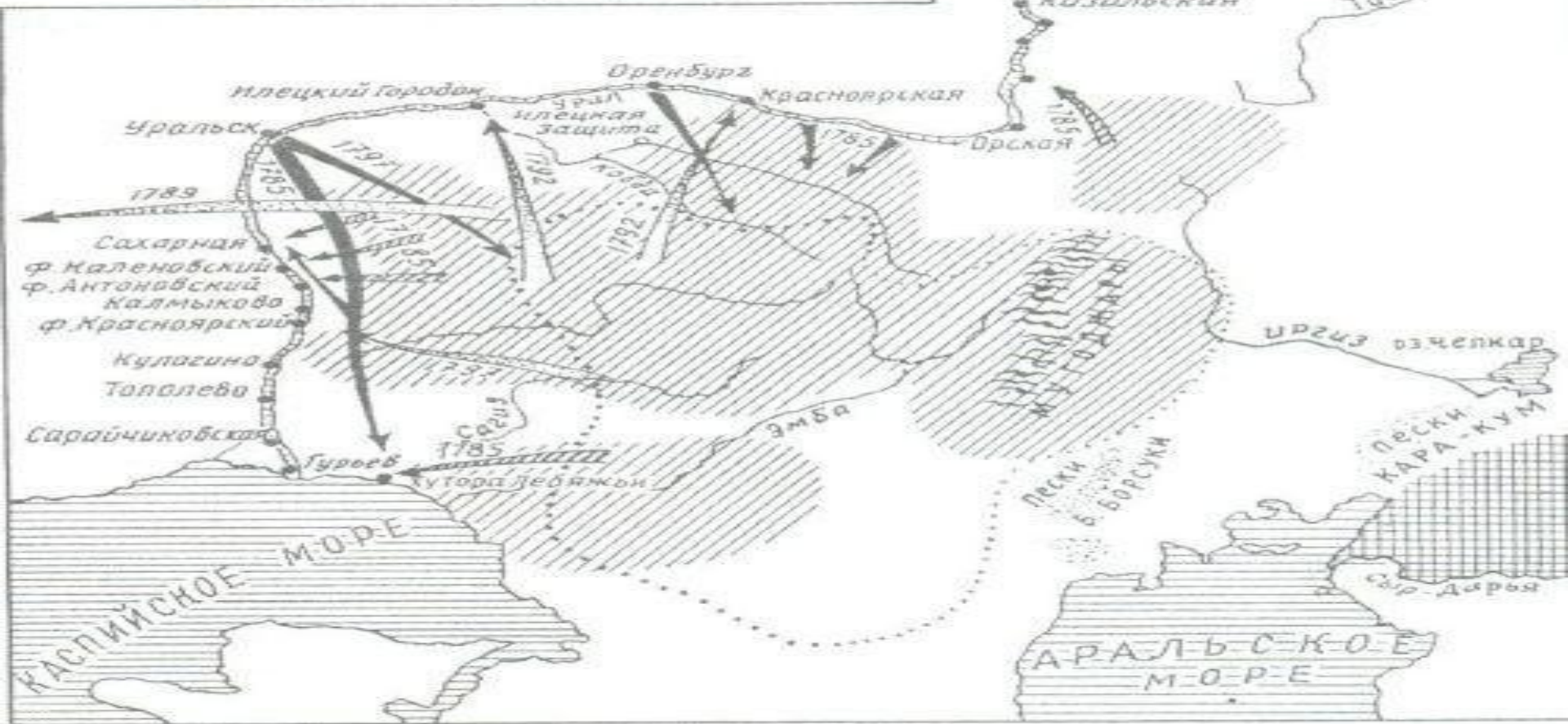
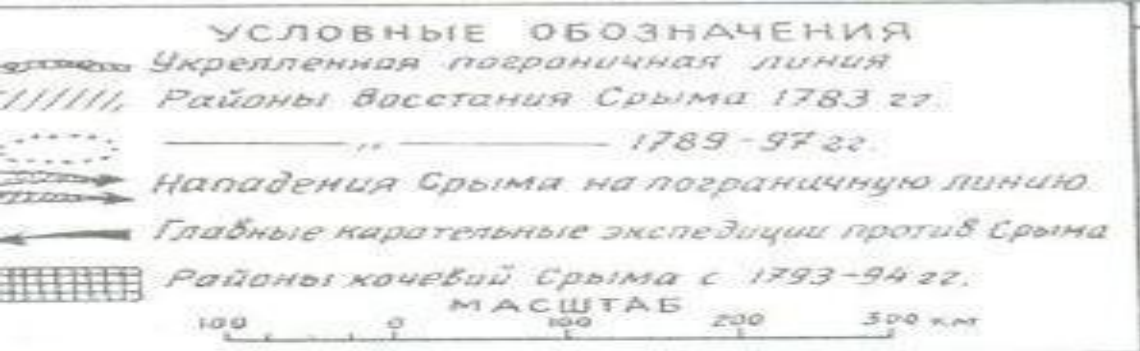

- Пугачев күштерінің Троицк бекінісіне жақындауы, соғыстың Орта жүзге таралуына себепші болды. Соғысты қолдауға шешім қабылдаған Орта жүздің белгілі би – Дәуітбай. 1773 жылы қазанда олар Пресногорьковск бекінісі маңында топталып, бекініске шабуыл жасауға талаптанды. Торғай өзені бойында Құдайменді мен Тайыр старшындар басқарған шаруалар патша жазалау әскеріне қыр көрсетумен шектелді. 1775 жылы шаруалар соғысы бәсеңдей бастады. Шаруалар соғысының басты орталықтарын талқандаған – А.В. Суворов. 1776 жылы сәуірде генерал Н.А. Рейнсдорп үкіметке «өлкеде тыныштық орнады» деп хат жолдады. Пугачев соғысынан кейін Кіші жүзде С.Датұлы бастаған көтеріліс болды. Пугачев соғысы орыс-қазақ байланысындағы маңызды оқиға болды.

Сырым Датұлы

1753—1802

Восстание Срыма Датова
(1783—1797 гг.)

Кіші жүздегі 18ғ шаруалар көтерілісіне басшылық еткен С.Датұлы. С. Датұлы бастаған көтеріліс 1783-1797 жж болды. Сырым бастаған көтеріліс 14 жылға созылды. С.Датұлы байбақты руынан, шешен, батыр. Е.Пугачев көтерілісінің қолбасшыларының бірі болған. Көтеріліс Кіші жүзді қамтыды. Көтерілістің себептері: казактардың озбырлығы, жер мәселесі, С.Датұлы балаларының 1778 жылғы казактармен қақтығыста қаза табуы.

С. Датұлының казак әскерлерімен алғашқы қақтығысы 1783 жылдың күзінде болды. Осы жылдың желтоқсанында тұтқынға түсіп, 1784 жылы көктемде Нұралы хан босаттырып алған. Казак әскерлерімен кескілескен күресі 1784 жылдың маусымында басталды. Негізгі күш Төменгі Жайық шебі мен Ор бекіністері төңірегіне топталды. 1784 жылдың қараша айында көтерілісшілердің саны 1000-ға жетті. 1785 жылы көктемде көтерілісшілер Сахарная бекінісін алуға ұмтылды. Қақтығыс кезінде Айшуақ сұлтан Назаровтың қолына тұтқынға түсіп, баласы Атақ қаза тапты. 1785 жылдың көктеміне дейін басты қақтығыс қимылдары

да болды. Назаровым әскері от

Көтерілісті басу үшін, 1785 жылы 17 ақпанда Смирнов тобын жіберсе, 1787 жылы наурызда Колпаков пен Понамарев басқарған казак әскерлері жорыққа шыққан. 1785 жылы жазда старшындар съезі, күзде билер съезі Нұралыны тақтан тайдыру туралы шешім қабылдады. Съездерге Кіші жүздің 20-ға жуық ру өкілдері қатысты. 1786 жылы Нұралы Орал әскери шебінен пана іздеп, Уфаға жер аударылады. Уфада 1790 жылы дүние салған. Осы жағдайды пайдаланған О.Игельстром жобасын іске асыра бастады. Жоба бойынша Кіші жүзде хандық билік жойылып, әкімшілік билік Шекаралық сотқа берілуі тиіс еді. С.Датұлы хандық билікті жойып, әкімшілік басқаруды билерге беруді көздеді. 1786 жылы Шекаралық комиссия құрылды. Бірақ көп кешікпей, Францияда король билігінің құлатылуы Ресейдегі монархиялық билік мүддесіне қайшы келетініне көзі жетіп, реформаны тоқтатуға мәжбүр болды.

Д.Донсков бастаған казактардың қазақтарға жасаған қатыгездігі бейбіт ауылдар тарапынан наразылық тудырды. 1791 жылы Орск қаласы жанында Ералы сұлтанның Кіші жүз ханы болып сайлануы, көтерілістің қайта жандануын тездетті. Ералының хан сайлануына Сырым бармайды. Батырды қолдаған қолды Жарқымбай, Амандық батырлар басқарды. 1794 жылы Ералы ханның дүние салып, 1795 жылы Есім хан (Нұралының ұлы) сайланды. 1796-1797 жж жұт болды. 1797 жылы 17 наурызда Сырым тобы хан сарайына шабуыл жасап, Есім ханды өлтіріп тынды. 1797 жылы күзде Скворкин бастаған топ Сырымды қудалай бастады. 1797 жылы Кіші жүзде хандық билік қалпына келтіріліп Айшуақ хан сайланды.

Сырым Датұлы 1797 жылы Хиуаға өтіп кетіп, 1802 жылы белгісіз себептерден қайтыс болады. Көтерілістің ірі жетістігі, нәтижесінде 1807 жылы 11 наурызда Ресей үкіметінің қазақ руларына Жайықтың с

Өзіндік бақылау үшін сұрақтар

- 1. Қай жылы генерал-губернатор Б.Игельстром Кіші жүзде хандық билікті қалпына келтіріп, Айшуақты хан етіп қойды:
- А) 1797ж.
- В) 1793ж.
- С) 1787ж.
- D) 1799ж
- E) 1784ж.
- 2. Әбілқайыр (XVIIIғ.) кім:
- А) батыр
- В) би
- С) сұлтан
- D) хан
- E) рубасы.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

- Атабаев Қ.М. Деректану-Қазақстан қоғамдық ғылымдарының методикалық негізі. // Тарихи дерек: археография және деректану мәселелері: Республикалық ғалыми-теориялық конференция материалдары. -30 қазан. -2007ж. - Алматы, 2007. - 3-11 бб.
- Тәсілова Н. Щербинаның экспедициясы: тарихи алғышарттары, зерттеушілердің құрамы мен негізгі әдістемесі. // Қазақ тарихы. -№2. -2008 ж. -51-57 бб.
- Қазақстан тарихы: лекциялар курсы: оқу құралы / ред.басқ. Қ. С. Қаражан. - Алматы : NURPRESS, 2011. - 376 б
- Калиева, К. С. Тарихнама: оқулық / К. С. Калиева. - Алматы : Полиграфкомбинат, 2012. - 279 б.
- Қазақстан тарихы: оқу-әдістемелік құрал / жауапты ред. А. З. Смағұлова. - Астана : Ұлттық тестілеу орталығы, 2013. - 98 б.
- Мұхатова, О. Х. Тарихнама ғылымы: теориялық - методологиялық негіздері және зерттеу үлгілері: оқу құралы / О. Х. Мұхатова ; Әл - Фараби атын. Қазақ ұлттық ун-ті. - Алматы : Қазақ ун-ті, 2009. - 185 б.